

RIMLER JUDIT

Munkák és munkásaik

Kreatív irányú eltolódások a magyar munkapiacon

A magyar munkaerőpiac minőségi változásait vizsgálja a cikk az 1980 és 1996 közötti időszakban. Megállapítja, hogy a kereslet eltolódását kifejező foglalkozási és a kínálati oldalt reprezentáló végzettségi szerkezet változására egyaránt az volt jellemző, hogy előtérbe kerültek a kreativitás szempontjából kedvezőbb foglalkozások, illetve végzettségi szintek. Mindazonáltal a foglalkozási és a végzettségi struktúra néhány európai fejlett országhoz képest a vizsgált jellemző szempontjából még lemarad, s vannak olyan tényezők, amelyek a hátrány gyors behozását gátolják.*

A kreativitás lényegét és sokarcúságát igen szemléletesen ragadja meg a sok meghatározás közül *Findlay–Lumsden* [1988] által adott definíció: „...a kreatív folyamat vagy egy eredetileg homályos probléma világos megfogalmazása, vagy egy már megfogalmazott probléma új és megfelelő megoldása, vagy mindkettő egyszerre”.¹ „A homályos probléma világos megfogalmazása” a kreativitás legelvonatbabb vonására, a rejtélyek feloldására és a mindig újat kereső nyugtalan emberi szellemre utal, míg „a problémák új és megfelelő megoldása” egészen hétköznapi tevékenységre is vonatkoztatható.

Korábbi kutatásunkban megállapítottuk, hogy egy meghatározott gazdasági tevékenység, a vállalkozás bizonyos körülmények között kreatív munka. Ugyanakkor arra is utaltunk, hogy mindenféle tevékenység több vagy kevesebb lehetőséget nyújt az alkotó emberi hozzájárulásra (*Rimler* [1998], [1999]). Ezen a nyomvonalon haladva tovább, e cikkben azt vizsgáljuk, hogy általában hogyan változnak a kreatív munkalehetőségek a foglalkozási és a képzettségi struktúra módosulásával.

Több különböző jellegű tényezőtől függ, hogy valaki alkotó módon végezheti munkáját, vagy sem. Elsőként talán magának az embernek a hozzáállását kell említeni, azt a tényt, hogy mennyire szereti a munkáját, igyekszik azt a lehető legjobban elvégezni, saját tehetségéből a legtöbbet adni. Az alkotó munka iránti igény mértéke egyéni adottságoktól és kollektív követelményektől függ, s ezért inkább a pszichológia és a szociológia, mint a közgazdaságtudomány kutatásának tárgya. A kreatív munkához azonban nemcsak elszántság szükséges, hanem sok más is. Nagyon fontos az, hogy mi a feladat és milyen körülmények között kell azt végrehajtani, továbbá hogy az előbbieket mennyire felelnek meg annak, aki a munkát végzi.

A technika és a technológia állapota nagyjából, bár nem teljes mértékben, határokat szab a feladatoknak, amelyekről éppúgy függ a működtető, illetve a fejlesztő munkaerő minősége iránti igény, mint az együttműködés módja, a munka szervezése és az egyéb

* Köszönöm *Bródy Andrásnak* a cikkhez fűzött építő javaslatait. A kutatást az OTKA támogatja (T 0237829).

¹ A kreativitás különböző megfogalmazásait és azokat a szempontokat, amelyek mentén a kreativitást – nevezetesen a kreatív folyamatot, a kreatív személyt, a kreatív terméket, valamint azt a környezetet, amelyben az alkotás végbemegy – vizsgálják, részletesen mutatja be *Rimler* [1998], ott a téma bő bibliográfiája is megtalálható.

munkakörülmények. Éppen ezért amikor nagyléptékű és széles körre kiterjedő változások történnek a technikában és a technológiában, a munka világa is változni fog. Logikus, hogy a feladatok módosulásával legelőször a munkaerő jellegére vonatkozó igény változik meg. Nyomában maga a munkaerő alakul át. Az igények és a munkaerő minőségi jellemzőinek változása azután fokozatosan módosítja a munkakörülményeket, a munka szervezési formáit, a szerződések tartalmát és keretét és a többi jellemzőt.

A 20. század második felének gyors és radikális technikai fejlődését – az élenjáró országokban előbb, a többiben valamivel később – átalakulások követik a munka világában, többek között a státus- és a foglalkozási szerkezetben. A változások egyfelől a kreatívabb foglalkozások felé való eltolódásra, másfelől a szerkezeti átalakulások és a gazdaság fejlettségét reprezentáló egy főre jutó GDP közötti összefüggésre utalnak. Ezeket hosszú távon (1930-tól napjainkig) 24 ország adatainak alapján egy másik tanulmányom elemzi (*Rimler* [2000]).

Jelen vizsgálat célja a közelmúlt magyar változásainak nyomon követése az előbb említett nemzetközi összehasonlításnál részletesebb bontásban, illetve annak a feltételezésnek a további megerősítése, miszerint ezek a változások egészében kedvezőek, egyre többeknek nyújtanak olyan munkát, amely lehetővé teszi, sőt, igényli a kreatív hozzájárulást.² A másik oldal persze az, hogy az új, a bonyolultabb feladatok megoldására felkészültebb, képzetesebb, önállóbb és fantáziadúsabb, egyszóval kreatívabb munkaerőre van szükség.

Vizsgálatunkban e változások egy részét megpróbáljuk nyomon követni statisztikai adatok segítségével. Közelítésünkben, amely makroszintű, annak minden elnagyolásával, a feladatok átalakulását a foglalkozási szerkezet módosulásával, a munkaerő minőségének változását pedig a végzettségi szinttel jellemezzük.

Foglalkozások – alkotási lehetőségek

A kérdés, melyet mindenekelőtt fel kell tennünk, az, hogy mennyiben lehet azonosítani a kreativitási lehetőségeket az egyes foglalkozásokkal. A válasz kitérő: ugyanis majdnem minden munkafeladat rejt magában valamilyen lehetőséget az alkotó módon való megoldáshoz, amely más tényezők szerencsés együttállása esetén meg is valósítható. Azt tehát nem állíthatjuk, hogy egyik foglalkozást lehet kreatív módon űzni, a másikat nem. Mindazonáltal belátható, hogy nem minden foglalkozás nyújt egyforma lehetőséget az alkotóerő kiteljesítésére. Nyilvánvaló, hogy mondjuk egy agykutatónak vagy egy tervező mérnöknek sokkal tágasabb tere nyílik e tekintetben, mint egy traktorosnak vagy takarítósnak. A foglalkozásokat az ellátandó feladatok kreativitási szempontból meghatározó jegyei – mint például a változatosság, az önálló döntés lehetősége, a problémamegoldás heurisztikus igénye vagy az újdonság – alapján kísérelhetjük meg rangsorolni.

További kérdés, hogy milyen mély bontást alkalmazunk. Egy ilyen makroszintű empirikus vizsgálat esetében a kérdésfelvetés tulajdonképpen akadémikus, hiszen kénytelenek vagyunk alkalmazkodni a statisztikai lehetőségekhez, nevezetesen a ma már általánosan használt, az ILO által javasolt rendszerhez. Az ISCO-88 (*International Standard Classification of Occupations*) 10 foglalkozási főcsoportot különböztet meg (ebből kilencet vizsgálunk, a 10. csoportot, amelyhez a fegyveres erők és a fegyveres testületek foglalkozásaiban dolgozók tartoznak, nem). A rendszer a főcsoportokon belül közepes és ezeken belül kisebb csoportokat is felsorol. A magyar gyakorlat, amelyet a FEOR-93 jelez, átvette az ISCO-88 főcsoportjait, de az ezeken belüli bontást csak részben alkalmazza.

² A fejlődés során megváltozott feladatok a munkát végzőktől nem több, hanem másfajta tudást igényelnek – fejtette ki Jánosy Ferenc könyvében (*Jánosy* [1966]). Ezt a másságot úgy értelmezzük, mint ami a kreativitás irányba tolja el az igényeket.

A főcsoportok a következők:

1. törvényhozók, igazgatási, érdekképviselési vezetők, gazdasági vezetők, rövidítve: *törvényhozók és vezetők (legislators, senior officials and managers)*;
2. egyetemi, főiskolai képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozásúak, rövidítve: *önálló szakértők (professionals)*;
3. egyéb, felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozásúak, rövidítve: *segítő szakértők (technicians and associate professionals)*;
4. irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozásúak, rövidítve: *hivatalnokok (clerks)*;
5. szolgáltatási jellegű foglalkozásúak, röviden: *szolgáltatók (service workers and shop and market sales workers)*;
6. mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozásúak, rövidítve: *mezőgazdasági szakmunkások (skilled agricultural and fishery workers)*;
7. ipari és építőipari foglalkozásúak, rövidítve: *ipari szakmunkások (craft and related trade workers)*;
8. gépkezelők, összeszerelők, járművezetők, rövidítve: *gépkezelők és -vezetők (plant and machine operators and assemblers)*;
9. szakképzettséget nem igénylő, rövidítve: *egyszerű foglalkozásúak (elementary occupations)*.

Amit igaznak tartunk az egyes foglalkozásokra, vonatkoztathatjuk a főcsoportokra is. Ezek szerint nem állítjuk azt, hogy az egyik főcsoportba tartozó foglalkozások műveléséhez kreatív hozzájárulás igényeltetik, a másikba tartozókéhoz pedig nem. Csupán azt gondoljuk, hogy vannak olyan főcsoportok, amelyekhez sorolt foglalkozások közül többnek és nagyobb mértékű az alkotói hozzájárulási igénye, míg másoknak kevesebb. Egy szóval: a főcsoportok rangsorolhatók a hozzájuk tartozó foglalkozások kreatív munka iránti igényének mértéke alapján.

Kétféle – egy szubjektív és egy tárgyi alapokon nyugvó – sorrendet készítettük. A szubjektív rangsorolás alapja néhány közgazdász kollégám pontozása alapján állt össze.³ A kérdés eredményeit az *1. táblázat* közli, amelyben a főcsoportok az átlagosan kapott pontok csökkenő sorrendjében vannak elrendezve. A várakozásoknak megfelelően az első három helyen az önállóan dolgozó szakértők, a törvényhozók és vezetők, valamint a segítő szakértők állnak. Két igazi meglepetés van az értékelésekben. Az egyik a mezőgazdasági szakmunkások csoportjának igen előkelő negyedik helye, a másik a hivatalnoki munka hátrakerülése. Feltételezem, hogy a mezőgazdasági foglalkozásokat változatosságuk, kötetlenségük és önálló döntési lehetőségeik miatt helyezték egyesek előre, és ugyanezen tulajdonságok hiánya miatt a hivatali munkákat hátra.

Az értékelések egyébként változó mértékben szóródnak. Az első két helyen lévő csoportot tekintve, eléggé közel állnak a vélemények egymáshoz, a relatív szórás viszonylag alacsony, a maximum- és minimumpontok közötti távolság nem nagy. Az ipari és építőipari szakmunkák, valamint az egyszerű munkák megítélése ezzel szemben eléggé különböző: a relatív szórás az átlagost jóval meghaladja, a maximum a minimumnak ötszöröse.

A másik esetben a foglalkozási főcsoportokat az iskolai végzettség szerint rendeztük sorba, feltételezve, hogy minél tanultabbak az emberek, annál inkább igénylik az értelmesebb, változatosabb munkát, amit ha magasabb a végzettségük, feltehetően jobban el is tudnak látni. Az egyes főcsoportokhoz tartozók iskolai végzettség szerinti megoszlása a népszámlálásokban, illetve az 1996. évi mikrocenzus felmérésében megtalálható. A végzettségi szinteket a hozzájuk tartozó átlagos iskolai évvel jellemezzük. Ezek a követ-

³ Itt is szeretnék köszönetet mondani a segítségért a válaszolóknak, akiket arra kértem meg, hogy a főcsoportoknak a kreatív munkalehetőségeket tekintve 1-től 10-ig adjanak pontszámot. A kérdés eredményeképpen 11 értékelhető válaszhoz jutottam.

1. táblázat
A főcsoportok pontozásos rangsorolása

Foglalkozási főcsoport	Átlag	Relatív szórás	Maximum	Minimum
Önálló szakértők	8,9	0,13	9	5
Törvényhozók és vezetők	7,4	0,19	10	7
Segítő szakértők	6,8	0,31	10	3
Mezőgazdasági szakmunkások	4,7	0,34	6	1
Szolgáltatók	3,9	0,35	7	2
Ipari szakmunkások	3,5	0,58	8	2
Hivatalnokok	3,5	0,44	9	2
Gépkezelők és -vezetők	3,3	0,31	5	2
Egyszerű foglalkozásúak	2,4	0,69	5	1

kezők: az általános iskola 8. osztálya alatt 6 év, az általános iskola 8. osztálya értelem-szerűen 8 év, szakközépiskola 11 év, általános középiskola 12 év és a felsőfokú iskola 16 év. A megoszlásokat a megfelelő évekkel súlyozva az egyes főcsoportokhoz tartozó átlagos iskolai végzettséghez jutottunk. Az eredményeket a 2. táblázat mutatja, ahol a sorrend az 1996-os átlagos végzettség csökkenő sorrendjét követi. Az élen itt is az önálló szakértők állnak közel a maximálisnak vett 16 év iskolai végzettséggel. Őket követik a vezetők, majd a segítő szakértők két-három évvel kevesebb végzettséggel. Majd jönnek a hivatalnokok, és itt van a különbség a két rangsor között. A hivatalnokok átlagos iskolai végzettsége majdnem 12 év. Ebben a sorrendben a szolgáltatók, ipari szakmunkások és gépkezelők után jön csak a mezőgazdasági szakmunkások csoportja 9,7 iskola-évvvel. Megjegyzendő, hogy a különbségek az előbbi négy csoport között viszonylag kicsik, tizedes nagyságrendűek.

2. táblázat
Átlagos iskolai végzettségek főcsoportonként

Foglalkozási főcsoport	1996
Önálló szakértők	15,3
Törvényhozók és vezetők	13,7
Segítő szakértők	12,2
Hivatalnokok	11,7
Szolgáltatók	10,9
Ipari szakmunkások	10,6
Gépkezelők és -vezetők	10,0
Mezőgazdasági szakmunkások	9,7
Egyszerű foglalkozásúak	9,0

Forrás: Mikrocenzus 1996, KSH, Budapest, 1997.

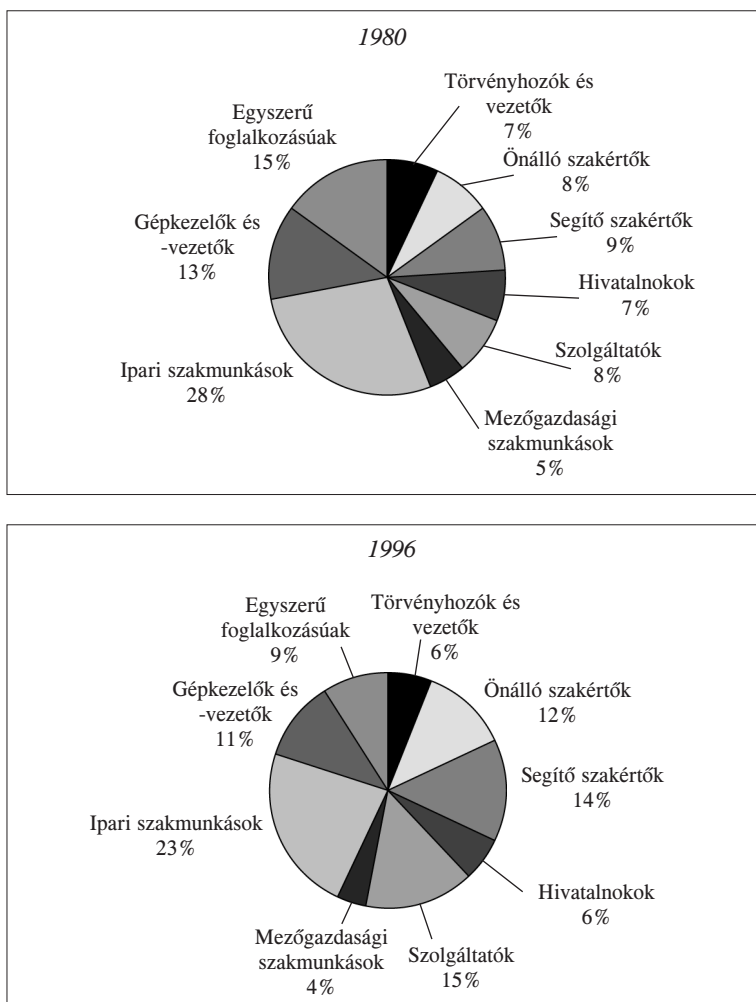
Változások a foglalkozási szerkezetben

A foglalkozási szerkezet 1980 és 1996 között jelentősen átalakult (1. ábra). Az 1. ábrán jól látszik, hogy a szerkezetben bizonyos fokú kiegyenlítődés ment végbe. Az időszak elején legnagyobb részarányú csoportok: az ipari szakmunkások, az egyszerű foglalkozásúak és a gépkezelők részaránya jelentősen csökkent, miközben a kezdetben alacsonyabb részarányú csoportoké, elsősorban a szolgáltatóké, de az önálló és a segítő szakértőké is, emelkedett. Ez azonban csak a kép egyik, méghozzá a kedvező része. A szerke-

zeti változások ugyanis a foglalkoztatás jelentős csökkenése mellett jöttek létre. A 3. táblázatban közölt adatok azt jelzik, hogy az előbbi három csoport kivételével, minden csoportban az átlagosnál jobban csökkent a foglalkoztatás. Így, annak ellenére, hogy az átlagos iskolaévek száma minden csoportban nőtt, ami értelmezésünkben a csoporton belüli kreatívabb munkavégzés lehetőségeire utal, a foglalkoztatás során hasznosuló végzettség egészében csökkent, a 16 évvel korábbi értéknek csupán háromnegyede volt. Mindössze három foglalkozási csoportban volt magasabb 1996-ban a hasznosuló végzettség, mint 1980-ban. Kiemelkedően magas a szolgáltatóknál, és mérsékelten magas a két szakértői csoportban.

A foglalkozási szerkezet változása összességében kedvezőnek tekinthető, hiszen azoknak a foglalkozásoknak nőtt a részaránya, amelyek mind kétféle rangsorolás szerint is előbbre állnak.

1. ábra
Foglalkozási szerkezet, 1980, 1996

Forrás: Népszámlálás 1980, KSH, Budapest, 1981; Mikrocenzus 1996, KSH, Budapest, 1997.

3. táblázat
A főcsoportok jellemzőinek változása 1980 és 1996 között

Foglalkozási főcsoport	Átlagos iskolaév év			Foglalkoztatottak száma ezer fő			Hasznosuló végzettség ezer fő × átlagos iskolaév		
	1980	1996	1996/ 1980	1980	1996	1996/1980	1980	1996	1996/ 1980
Törvényhozók és vezetők	12,4	13,7	110,4	344,3	216,5	62,9	4 284,4	2 973,1	69,4
Önálló szakértők	14,5	15,3	105,7	383,6	402,7	105,0	5 563,9	6 172,1	110,9
Segítő szakértők	11,5	12,2	106,4	476,6	488,4	102,5	5 466,2	5 960,1	109,0
Hivatalnokok	10,3	11,7	113,6	346	217,5	62,9	3 565,1	2 545,5	71,4
Szolgáltatók	9,0	10,9	121,7	391,5	525,6	134,3	3 517,6	5 746,2	163,4
Mezőgazdasági szakmunkások	7,3	9,7	133,2	273,5	122,9	44,9	1 985,5	1 188	59,8
Ipari szak- munkások	9,3	10,6	114,5	1423,5	783	55,0	13 242,7	8 337,2	63,0
Gépkezelők és -vezetők	8,5	10,0	117,8	675,8	379	56,1	5 728,1	3 783,4	66,0
Egyszerű foglalkozásúak	7,3	9,0	123,5	753,7	292,6	38,8	5 464,8	2 619,8	47,9
Összesen	10,3	11,7	113,7	5068,5	3428,2	67,6	52 058,4	40 038,0	76,9

Forrás: Népszámlálás 1980, Foglalkozási adatok, KSH, Budapest, 1997.

Változások a végzettségben

Az aktív keresők végzettség szerinti megoszlása alaposan megváltozott az 1980 és 1996 közötti időszakban. Jelentősen csökkent az alsóbb szintű végzettségűek aránya. A legalsó kategóriában a 8 osztály alatt végzeteknél a részarány 18 százalékról 1 százalékra csökkent, a nyolc osztályt befejezők részaránya pedig 36 százalékról 21 százalékra. Eközben a felsőfokúak részaránya megduplázódott, a szakközépiskolát végzeteké közel 80 százalékkal, az általános középiskolát végzetek aránya 40 százalékkal nőtt. A kialakult szerkezet a 2. ábrán látható.

A szerkezetváltozás tehát a végzettségi szint emelkedését hozta. Az aktív keresők iskolaévben kifejezett átlagos végzettsége 10,3 évről 11,7-re emelkedett, miközben az egyes foglalkozási csoportok közötti különbségek mérséklődtek. 1980-ban a legmagasabb szinten végzetek dupla annyi évet tanultak, mint a legkevesebbet végzetek, 1996-ban csak 70 százalékkal kevesebbet. A különbségek egyébként az egész skálán csökkentek, annak eredményeképpen, hogy az alacsonyabb végzettségű foglalkozási csoportoknál az iskolaévek gyorsabban nőttek, mint az eleve magasabb végzettségűeknél. (Lásd a 3. táblázat adatait.)

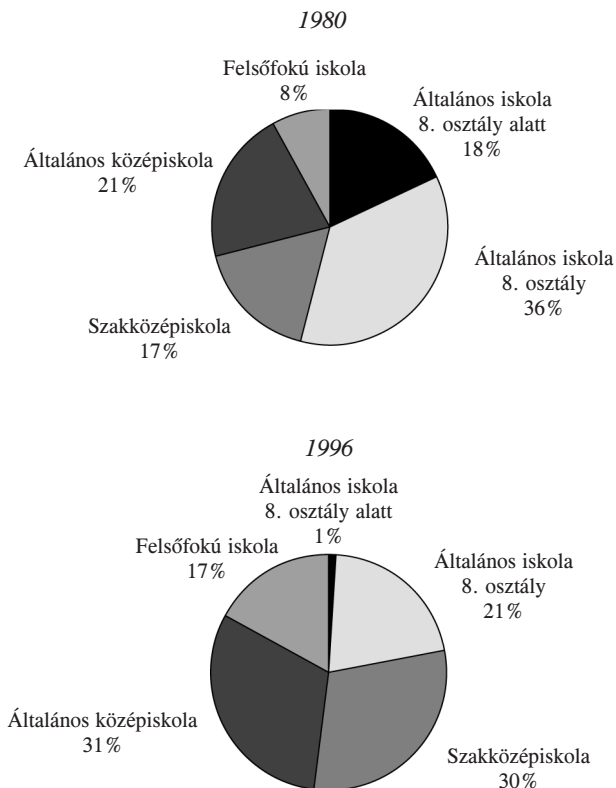
A végzettségi szint emelkedése és a különbségek mérséklődése egyaránt előrelépést jelent az önállóbb és kreatívabb munkavégzés felé.

Kreatív ágak, ágazatok

A foglalkozási és a végzettségi szint szerinti szerkezet változásai mögött szektorális módosulások is húzódnak. Ezek részben attól függnék, hogyan oszlik meg, illetve hogyan változik a foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági ágak szerint, másrészt hogy az egyes ágakban milyen az aktív keresők megoszlása foglalkozási főcsoportonként, illetve ez a mutató hogyan változik.

2. ábra

Az aktív keresők iskolai végzettség szerinti megoszlása, 1980, 1996

Forrás: Népszámlálás 1980, KSH, Budapest, 1981, Mikrocenzus 1996, KSH, Budapest, 1997.

A kreatív munkalehetőségek szempontjából az egyes nemzetgazdasági ágak különböznek. Ezek a különbségek éppúgy, mint a foglalkozások esetében nehezen formalizálhatók, de bizonyos határok között mégis jellemzők. Azokat az ágakat, amelyek nagyobb teret adnak az alkotó munkára, ebben a cikkben most *kreatív ágaknak* nevezzük. Többféle kritérium alapján vizsgálhatjuk a nemzetgazdasági ágakat a fenti minősítés kialakítására. Először annak alapján, hogy az ágazatban dolgozók hány százaléka rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Másodszor annak alapján, hogy a foglalkoztatottak hány százaléka önálló szakértő (I. szint), és hány százalékát teszi ki a három első csoport: törvényhozók és vezetők, önálló és segítő szakértők együttesen (II. szint). Harmadszor, a végzettséget és a foglalkozást együttesen kifejező iskolaévek alapján. (A foglalkozási csoportok szerinti megoszlást az egyes csoportokra jellemző iskolaévekkel súlyozva kaptuk meg az illető ágra jellemző átlagos iskolaévet.)

Az ágakat éppúgy, mint magukat a foglalkozási csoportokat sorba rendezhetjük az előbbi szempontok alapján. A sorrendeket a 4. táblázat mutatja. Az eredmények értékelésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a különböző rangsorolási kritériumok nem ugyanazt a kört fogják át. A 4. táblázatban balról jobbra haladva, azaz a végzettségtől az iskolaévekig egyre szélesebb a terület, következésképpen, a rangsorolás egyre átfogóbbnak tekinthető.

4. táblázat
Az egyes nemzetgazdasági ágak „kreativitásának” rangsora

Ágazat neve	Rangsor			
	végzettség	foglalkozás I.	foglalkozás II.	iskolaév szerint
Oktatás	1.	1.	2.	1.
Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai	4.	3.	1.	2.
Ingatlanügyletek, bérbeadás, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás	2.	2.	4.	3.
Közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás	3.	6.	5.	4.
Egészségügyi és szociális ellátás	5.	5.	3.	5.
Kereskedelem, közúti jármű és közszükségleti cikk javítása, karbantartása	8.	7.	8.	6.
Egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás	6.	4.	6.	7.
Villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás	7.	9.	7.	8.
Bányászat	9.	8.	9.	9.
Szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás	14.	12.	13.	10.
Építőipar	10.	10.	12.	11.
Feldolgozóipar	12.	11.	11.	12.
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	11.	13.	10.	13.
Mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás	13.	14.	14.	14.

Forrás: Mikrocenzus 1996. KSH, Budapest, 1997.

Minden rangsorolásban azok a nemzetgazdasági ágak állnak elől, amelyek az „anya-gi” termeléssel legkevésbé vannak szoros kapcsolatban. Minél közelebb áll az ágazat tevékenysége a konkrét termelési transzformációhoz, annál hátrább kerül a sorba. A 4. táblázat is azt mutatja, hogy az a műszaki-technikai fejlődés, amely egyre jobban meg-szabadít a konkrét anyagátalakító munkától – mechanizálva, gépesítve vagy automati-zálva azt –, lehetővé teszi azoknak a munkáknak az előtérbe kerülését, amelyeket kre-atívabbnak nevezünk.

Az oktatás három ismerv szerint is első helyen áll, és a negyedik szerint is csak a máso-dik. Ez az eredmény megerősíti a tanítás és tanulás jelentőségéről kialakult nézeteket, amelyek az alkotó munka feltételei. A második-harmadik helyeken a pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai, valamint az ingatlanügyek, bérbeadás és a gazdasági tevékeny-séget segítő szolgáltatás osztozik. Ez utóbbi ágba sorolják a számítástechnikát és kutatás-fejlesztést is, amelyek a kreativitás húzó ágazatai. A rangsorolást nehezíti, hogy az egyes csoportokba kreativitás szempontjából meglehetősen heterogén ágazatokat soroltak be.

A mezőgazdaságé az utolsó hely, ami tulajdonképpen, összevetve a szakértői becslés-sel, amely a mezőgazdasági szakmunkát az előkelő negyedik helyre tette (lásd az 1. táblázatot), az általunk alkalmazott módszer korlátaira utal. Hiszen, ha a kreativitást csupán a formális tanultsággal, illetve szakértelemmel jellemezzük, ami ugyan döntő, különösen a modern eszközökkel megvalósítható feladatok megoldásakor, elhanyagolunk más jellegű tudásszerzési módokat (például amikor a gyerek a szüleitől tanul, vagy a tanonc a mestertől), amelyek az olyan ősi jellegüket sok tekintetben megőrző tevékeny-ségekben, mint amilyen a mezőgazdaság, ma nálunk fennmaradtak.

A rangsorban hátra került a *feldolgozóipar*, a *szállítás*, *raktározás*, *posta és távközlés*, valamint az *építőipar*. Ezek az ágak, kivéve az építőipart, olyan különböző tevékenységből tevődtek össze, hogy ennek az eredménynek – éppúgy, mint a már említett ingatlanügyletek-nél – az egységes értékelésére nem vállalkozhatunk. Ezért elkészítettünk egy olyan rangsort is, amelyben az úgynevezett kiemelt ágazatok szintén szerepelnek.⁴ Az itt kapott eredmények

közül kiemelkedő jelentőségű az, hogy a teljes foglalkozási kört átfogó és így a legáltalánosabbnak tekinthető átlagos iskolaévek mutatója áganként, illetve ágazatonként nem tér el jelentősen egymástól. A legnagyobb érték 13,5 év, a legkisebb 10,3, az átlag 11,3, a szórás pedig mindössze 0,85. Ez a szoros eredmény pedig azért fontos, mert alátámasztja azt a korábbiakban tett feltételezésünket, hogy tulajdonképpen minden foglalkozást minden ágazatban lehet kreatív módon űzni, csak a sorrendekben van a különbség.

A kiemelt ágakat is tartalmazó listában az oktatás megtartotta első helyét, a második-harmadik helyre ugrott fel számítástechnika és a kutatás-fejlesztés.

Előkelő és megérdemelt helye van a posta és távközlés ágazatnak. A feldolgozóipari ágazatok közül a vegyi alapanyagok és termékek gyártása foglal el igen kedvező helyet, és a műszergyártás és -javítás mutatója van még elég elől, az átlagot meghaladó iskolaévekkel. A sor végén a feldolgozóipari ágak közül a hagyományosak állnak: a textilipar, az élelmiszeripar, a ruházati ipar és a ffeldolgozás.

*

A vizsgálatok eredménye szerint a foglalkozási szerkezet változására az volt jellemző, hogy a kreatívabb, önállóbb munkák kerültek előtérbe az elmúlt közel két évtized során. Ez pozitív fejleményként ítéljük meg. Mindazonáltal azt is látni kell, hogy e folyamat még messze van a végétől. A már említett nemzetközi összehasonlításból kiderült, hogy a gazdasági fejlettség és a foglalkozási szerkezet között van összefüggés. Ha ez a továbbiakban is jellemző lesz, akkor feltehetően a fejlett országok struktúrája felé fog közeledni a miénk is. A 3. ábrán, ahol a magyar adatokat hat fejlettebb európai ország (Anglia, Ausztria, Dánia, Hollandia, Németország, Svédország) átlagával hasonlítjuk össze, látszik, hogy hozzájuk képest túl sokan dolgoznak a kreativitási szempontból a lista végén lévő foglalkozásokban, feltűnően nagy a különbség az ipari és építőipari szakmunkásoknál, és még jelentős a különbség a gépkezelőknél és járművezetőknél, és túl kevesen dolgoznak a lista elején lévő minden csoportban. Különösen a hivatalnokok és a segítő szakértők részaránya alacsony a fejlettekhez mérve.

A végzettség szerinti szerkezet, amint korábban megállapítottuk, az alkotó munka lehetőségét tekintve szintén kedvező irányba változott, azonban a szerkezet itt is eltér a hat fejlett országétól. A 4. ábrán, ahol az ILO által alkalmazott végzettség szerinti kategóriák szerepelnek, látszik, hogy a fejlettek átlagánál Magyarországon a felsőfokú végzettségűek részaránya kisebb, míg a középfokúaké nagyobb.

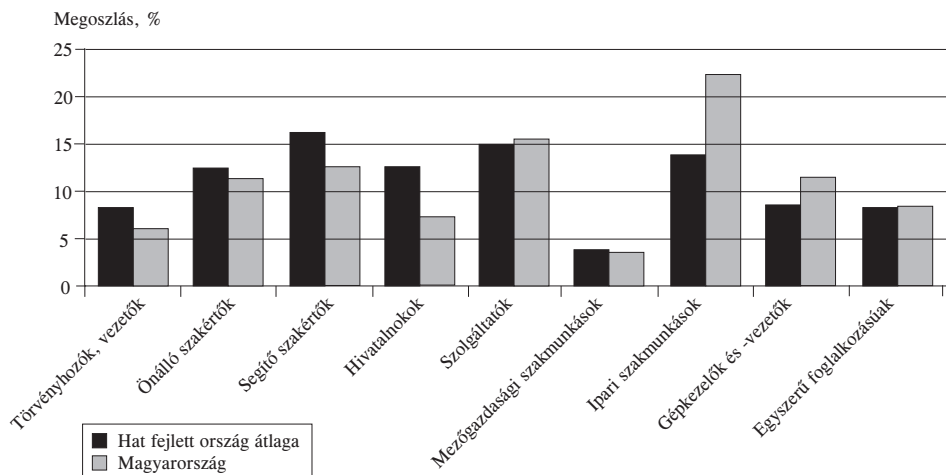
Teendő tehát mindkét területen akad. A kérdés az, hogy a legutóbbi évek fejleményei milyen mértékben segítik elő azt, hogy a szerkezeti változások iránya a kreativitás szempontjából kedvezőbb irányba mozduljon. Sajnos, a fejlődési trendek és a fejlesztési preferenciák nem mindig kedveznek ennek a folyamatnak. Elég, ha egy pillantást vetünk az 5. táblázatra, amely a nemzetgazdasági ágak fejlesztését reprezentáló beruházási adatokat tartalmazza az iskolai végzettség szerint. Látható, hogy a beruházások volumenindexe (amelyet az évről évre való változásokból számoltunk ki) a lista elején álló, az alkotási lehetőségek szempontjából kedvezőbb ágaknál, egy kivétellel, rendre száz alatt maradt, azaz a beruházások ezeken a területeken csökkentek, ezzel szemben a lista második felében lévőknél, ahol kisebb az esély a kreatív munkára, elég jelentősen nőttek.

Különösen az aggasztó, hogy a kreativitási lehetőségek szempontjából élen álló oktatási ág igen rosszul járt a fejlesztések tekintetében. 1990 és 1998 között a beruházások többször és nagyobb mértékben csökkentek, mint nőttek, az összes beruházásnak mindössze két százaléka valósult meg az oktatási tárcához tartozók körében 1998-ban, s

⁴ A rangsor a szerzőnél megtekinthető.

3. ábra

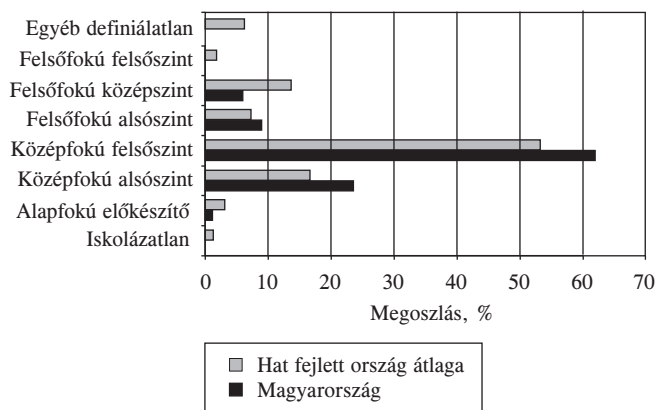
A foglalkozási szerkezet összehasonlítása, 1980, 1996

Forrás: ILO Yearbook of Labour Statistics, Genf, 1998.

4. ábra

A végzettség szerinti szerkezet összehasonlítása, 1980, 1996

Forrás: ILO Yearbook of Labour Statistics, Genf, 1998.

ezen belül a külföldi beruházásoknak csupán egy ezreléke. Hasonlóan sanyarú helyzetben volt az ötödik helyen álló egészségügy. A hazai fejlesztés üteme a negyedik helyen lévő közigazgatás és társadalombiztosítás ágban volt a legjelentősebb, a többi, még viszonylag gyorsan fejlődő területen a külföldi tőke is szerepet kapott. Különösen nagy a súlya a lista vége felé lévő feldolgozóiparban. Természetesen nem mindegy, hogy egy-egy ágazaton belül hova koncentrálódik a fejlesztés. Nem szerencsés, hogy a lista elején álló számítástechnika és kutatás-fejlesztés ágazatokban a külföldi tőke részese-dése jelentéktelen (0,2 és 0,1 százalékos). Kedvező azonban az, hogy a feldolgozóiparon belül, a külföldi tőke a kreativitási szempontból előrébb lévő ágazatokat, minde-

5. táblázat

A nemzetgazdasági ágak beruházási tevékenysége iskolai végzettség szerint

Ágazat neve	Iskolai végzettség (átlagos iskolaév)	Összes beruházás volumen-indexe 1990–1998	Összes beruházás megoszlása 1998	Külföldi beruházások megoszlása 1996–1998 átlaga (%)
Oktatás	13,5	94,6	2,0	0,01
Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai	12,6	84,2	2,8	10,15
Ingatlanügyletek, bérbeadás, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás	12,4	78,6	18,4	9,00
Közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás	12,1	173,2	6,0	0,00
Egészségügyi és szociális ellátás	12,0	80,0	2,4	0,10
Kereskedelem, közúti jármű és közszükségleti cikk javítása, karbantartása	11,4	178,7	6,8	12,28
Egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás	11,4	155,2	4,9	0,90
Villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás	11,3	136,2	7,6	14,08
Bányászat	11,2	133,3	0,5	0,93
Szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás	11,0	87,6	0,9	2,27
Építőipar	11,0	171,5	1,9	2,73
Feldolgozóipar	11,0	144,4	25,7	38,71
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	11,0	124,1	16,6	7,86
Mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás	10,3	69,8	3,6	1,01

Forrás: Statisztikai Évkönyvek, 1995,1998, KSH, Budapest, 1996,1999; A külföldi tőke Magyarországon, 1996–1997, KSH, Budapest, 1998.

nekelőtt a vegyipart és a gépipar egyes, a kreativitás szempontjából előrébb járó ágazatait részesíti előnyben.

Hivatkozások

- FINDLAY, C. S.–LUMSDEN, C. J.[1988]: The Creative Mind: Toward An Evolutionary Theory of Discovery and Innovation. Journal of Social Biological Structure, Vol. 11, 3–55. o.
- JÁNOSSY FERENC [1966]: A gazdasági fejlődés trendvonalai és a helyreállítási periódusok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- RIMLER JUDIT [1993]: Pazarlás az emberrel. Elméleti alapok és előzmények. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest.
- RIMLER JUDIT [1998]: Kreativitás és vállalkozás. Vizsgálódások Schumpeter nyomában. Közgazdasági Szemle, 4. sz. 353-369. o.
- RIMLER JUDIT [1999]: A kreativitásról – vállalkozói vallomások alapján. Közgazdasági Szemle, 1. sz. 53-65 o.
- RIMLER JUDIT [2000]: Hosszú távú változások a munka világában. Statisztikai Szemle, 5. sz. 317-332. o.